

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΣ

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΟΡΔΟΥΛΙΔΗ

Για τους παροικούντες την Ιερουσαλήμ, το όνομα του Ιωάννη Σακελλαρίδη έχει γεννήσει όσο κανένα άλλο έντονες συζητήσεις και διαμάχες, οι οποίες κρατούν καλά μέχρι σήμερα. Ο δημόσιος διάλογος γύρω από την emblematicή αυτή προσωπικότητα του μουσικού κόσμου των Αθηνών εκκινεί από τις αρχές του 20ού αιώνα, όταν ο Κωνσταντίνος Ψάχος μεταβαίνει από την Κωνσταντινούπολη εκεί με σκοπό να αναλάβει την πρώτη επίσημη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής που ιδρύεται στο Ωδείο Αθηνών. Είναι η εποχή που ο ψαλτικός κόσμος κάνει τα πρώτα του βήματα προς τη θεσμική του και την εκπαιδευτική του οργάνωση. Ο Ψάχος, μάλιστα, αποτέλεσε έναν από τους βασικούς επικριτές του, έχοντας πάντοτε στο επίκεντρο το φλέγον ζήτημα της αυθεντικότητας στην ψαλτική τέχνη. Η προβληματική γύρω από τη δράση και το έργο του Σακελλαρίδη υπήρξε κομμάτι του κεφαλαιώδους ζητήματος που απασχόλησε την ελληνική διάνοηση εξ ιδρύσεως ακόμη (ή ίσως και νωρίτερα) του ελληνικού κράτους. Το λεγόμενο «μουσικό ζήτημα» δημιούργησε δύο αντίπαλα πνευματικά στρατόπεδα: το ένα υποστήριζε την ιστορική συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού, άρα και της μουσικής του, μέσα από την ιστορική αλυσίδα «Αρχαία Ελλάδα - Βυζάντιο - Σύγχρονο ελληνικό κράτος»· το άλλο, θεωρώντας τον ενδιάμεσο κρίκο της αλυσίδας ασαφή και επικίνδυνο λόγω των επιρροών του οθωμανικού πολιτισμού, υποστήριζε την απευθείας σύνδεση του αρχαίου κόσμου με τον σύγχρονο. Πρόκειται για αυτό που εξετάζει και αναλύει διεξοδικά ο Michael Herzfeld στο σπουδαίο του πόνημα του 1982, που μετέφρασε και στα ελληνικά («Πάλι δικά μας», 2002): «Ελληνισμός ή ρωμιισμός».

Αναμφισβήτητα, το γεγονός ότι η συζήτηση γύρω από την προσωπικότητα του Σακελλαρίδη περιστρέφεται αποκλειστικά γύρω από το πόσο «αυθεντικά βυζαντινό» υπήρξε το έργο του, έχει αφήσει την αξιολόγηση της καλλιτεχνικής του υπόστασης στο περιθώριο. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί πως, με δεδομένο ότι δεν έχουμε στη διάθεσή μας ψαλτικό ακουστικό υλικό, εκτός από μια ατεκμηρίωτη ηχογράφιση που κυκλοφόρησε μόλις τα τελευταία χρόνια στο Διαδίκτυο, η όλη συζήτηση πραγματοποιείται μόνο γύρω από τις γραπτές πηγές. Για την ακρίβεια, οι σχετικές αναφορές επικεντρώνονται σε ένα πολύ συγκεκριμένο κομμάτι της εργογραφίας του, που αφορά εκδόσεις σε ευρωπαϊκή μουσική γραφή για δύο ή τρεις συνηχούσες φωνές. Με άλλα λόγια, το υπόλοιπο εκδοτικό του έργο, αυτό δηλαδή σε βυζαντινή

σημειογραφία, οι ηχογραφήσεις του δημοτικών και δημοτικοφανών τραγουδιών, η αρθρογραφία του στον Τύπο, το εκπαιδευτικό του έργο, η ψαλτική του παρουσία, οι συναυλίες του στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, οι συνθέσεις νέων έργων, αλλά και οι αναφορές στο πρόσωπό του στις ελληνικές εφημερίδες της εποχής, δεν απασχόλησαν ποτέ την εν λόγω συζήτηση. Σε κάθε περίπτωση, ο Ιωάννης Σακελλαρίδης είναι από τις προσωπικότητες που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στα μουσικά πράγματα των Αθηνών, την εποχή που ακόμη το κράτος οργανώνεται θεσμικά.

Η βιογραφία του Σακελλαρίδη

Ο Ιωάννης Σακελλαρίδης γεννήθηκε το 1853 στο οθωμανικό Λιτόχωρο, στην Περία. Το Λιτόχωρο απελευθερώνεται στις 16 Οκτωβρίου του 1912. Το 1878, σε μια πρώτη, αποτυχημένη, εντέλει, επανάσταση που ξέσπασε στην περιοχή, υπάρχει αναφορά για συμμετοχή ενός γιατρού ονόματι Δημήτριος Σακελλαρίδης με καταγωγή από τη Σκοτία. Δεν γνωρίζουμε εάν συνδέεται με την οικογένεια του Ιωάννη Σακελλαρίδη.

Η έρευνα γύρω από τη ζωή και το έργο του είναι ελλιπέστατη έως ανύπαρκτη. Υπάρχουν κάποια αποραδικά, μικρά, αλλά σε κάθε περίπτωση σύγχρονα κείμενα, καμία όμως ενδελεχής έρευνα. Από τις πηγές αυτές μαθαίνουμε πως μεταβαίνει στη Θεσσαλονίκη με σκοπό να φοιτήσει σε γυμνάσιο εκεί. Με βάση το μπρώο φοιτητών του Εθνικού Πανεπιστημίου στην Αθήνα, φαίνεται πως τελικά παίρνει το απολυτήριο του Γυμνασίου Πειραιώς το 1876 και εγγράφεται αμέσως στην Ιατρική Σχολή, από την οποία μετεγγράφεται το επόμενο έτος (1877) στη Φιλοσοφική Σχολή. Εκεί, μεταξύ των καθηγητών του, είναι και ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος. Αρα, είμαστε βέβαιοι πως στα 23 του έχει ήδη αφήσει την περιοχή του και βρίσκεται πλέον στην Αθήνα.

Εκεί αναλαμβάνει ψάλτης, αρχικά στον Πειραιά. Υπηρετεί σε διάφορους ναούς και η δημοφιλία του για τις φωνητικές του ικανότητες σταδιακά αυξάνει, τόσο μέσα στους εκκλησιαστικούς κόλπους όσο και εκτός.

Πέρα όμως από τον ψαλτικό, υπάρχει και ακόμη ένας κόσμος στον οποίο μνεύεται ο Σακελλαρίδης στην Αθήνα. Μαθητεύει κοντά σε μια εξέχουσα προσωπικότητα, τον Πρόσω Ιούλιο Εννιγγ. Ο Ιούλιος Εννιγγ γεννήθηκε στις αρχές του 1800 στην καρδιά της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, όπως ονομάζεται τότε, και το 1833 ήρθε μαζί με τον Οθωνα στην Ελλάδα. Μεταξύ των άλλων, υπήρξε καθηγητής Μουσικής στην πρώτη φιλαρμονική εταιρεία της Αθήνας «Ευτέρπη», η οποία ιδρύθηκε το 1870, καθώς επίσης και στο Ωδείο Αθηνών, αλλά και στη δημόσια εκπαίδευση. Επαιξε, δε, κρίσιμο ρόλο στη συστηματοποίηση της σχολικής μουσικής εκπαίδευσης, συγγράφοντας παιδαγωγικά βιβλία και εκδίδοντας συλλογές τραγουδιών. Η μύηση του Σακελλαρίδη στην ευρωπαϊκή μουσική αλλά και στη νοοτροπία της συστηματικής καταγραφής

Ηχογραφήσεις το 1907-1908 στην Αθήνα (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

Ο Ιωάννης Σακελλαρίδης σε προχωρημένη ηλικία

και έκδοσης μουσικών βιβλίων δίπλα στον Εννιγγ καθορίζει έκτοτε τις αισθητικές του επιλογές. Μέσα σε αυτή την περίοδο παντρεύεται και αποκτάει τρία παιδιά. Για τη γυναίκα του έχουμε μία αναφορά, από την οποία μαθαίνουμε πως κατάγεται από την Υδρα. Αποκτούν τρία παιδιά: τον Θεόφραστο (1883-1950), τον Αριστόξενο και μία κόρη το όνομα της οποίας δεν υπάρχει σε κάποια από τις πηγές μας. Ο Θεόφραστος εξελίσσεται σε μια εξέχουσα μουσική μορφή των Αθηνών, κυρίως με τη δράση του στην οπερέτα.

Καλλιτέχνης - πρωταγωνιστής στην Αθήνα

Ο Ιωάννης Σακελλαρίδης σύντομα πρωταγωνιστεί σε πολλά επίπεδα. Επί της ουσίας, είναι ο βασικός εκπρόσωπος μιας τάσης της εποχής που επιζητεί τον εκμοντερνισμό, κοιτάζοντας προς την Ευρώπη. Οι δύο γιοι του σπουδάζουν μουσική. Οι τρεις μαζί δίνουν συναυλίες τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Στην εφημερίδα Σκριπ, στις 3 Μαρτίου του 1904, διαβάζουμε:

«Εκτενέστατον είνε το πρόγραμμα της αποφινής στο “Μεγάλο” συναυλίας των κ.κ. Ιωάννου Θεοφράστου και Αριστοξένου Σακελλαρίδου. Περιλαμβάνει την “Ελληνικήν πανήγυριν”. Εκτέλεσις υπό ορχήστρας εξ 70 οργάνων. Κάτι τι το πρωτοφανές διά τας Αθήνας, “Στη ρίζα της τριταφυλλιάς” τραγούδι δημώδες: “Βασιλική” κλέφτικο, το κύκνειον άσμα του Διάκου, “Στα Σάλωνα” δημώδες, “Σύ ‘σαι ουρανός με τ’ άστρα” επίσημ, το “Αγιαρινί”, το “Κάτω στα δασεία πλατάνια”. Επίσης η ορχήστρα θα εκτελέση ένα μπαλέτο “Σκηνικήν όρχησιν” του κ. Θ. Ι. Σακελλαρίδου, το “Υπό τον ουρανόν της Ελλάδος” του ίδιου. Τα δημοτικά ανωτέρω τραγούδια περισυνελέγησαν κατά καιρούς υπό του κ. Ιω. Σακελλαρίδου, επεξεργάσθησαν δε και ενωργανώθησαν υπό του κ. Θεοφράστου Σακελλαρίδου. Θα ψαλούν κατά γνώσινον ελληνικόν τρόπον του τραγουδούν».

Ακόμη και μέχρι το 1915, 11 ολόκληρα χρόνια μετά τη θριαμβική άφιξη του Ψάχου, ο Τύπος των Αθηνών αρθρογραφεί με κολακευτικά λόγια για το πρόσωπό του και την τέχνη του: «Αι μελωδικαί ιδίως στροφαί του κανόνος [...] εκτελούνμεναι με τον αθάνατον Βυζαντινόν ρυθμόν υπό του καλλιμόλπου κ. Ι. Σακελλαρίδου εν τω ναώ της Χρυσοσπλιωτίσεως, μετέφερον νοερώς τους ακροάσας εν πλήρη Φαναρίω» (Εστία, 26 Δεκεμβρίου 1915).

Εκτός των άλλων, από το 1880 (δηλαδή περίπου 27 χρονών) εκδίδει και το δικό του θεωρητικό της βυζαντινής μουσικής, διότι δραστηριοποιείται και ως δάσκαλος σε μια σειρά ιδρυμάτων: Ριζάριος Σχολή, Μαρδολείο Διδασκαλείο, Αρσάκειο, Εταιρεία Φύλων του Λαού, Παρθεναγωγείο Χίλλ, Χατζηκυριάκειο του Πειραιά και σε άλλα παρθεναγωγεία. Από τότε τυπώνει βιβλία ακατάπαυστα. Το 1901 εκδίδεται μια ειδική εγκύκλιος από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, η οποία συστήνει το βιβλίο του Σακελλαρίδη «Ιερά Ύμνωδια». Αν και τα πρώτα χρόνια της καριέρας του βαδίζει συντηρητικά, κάτι που είναι ορατό στους προλόγους των βιβλίων του, αργότερα εισάγει μια πλειάδα καινοτομιών, τόσο στην ψαλτική όσο και στο τραγούδι. Μετά τη φοίτησή του στη Φιλοσοφική Σχολή, ο Σακελλαρίδης δείχνει να εγκαταλείπει το συντηρητικό πνεύμα και αρχίζει να έλκεται από τον εκμοντερνισμό. Αν και αρχικά πολέμιος, φτάνει να υποστηρίξει, τελικά, την πολυφωνία ως αρχαιοελληνική αισθητική, την οποία τεκμηριώνει με αρχαία κείμενα, ενώ αντίθετα καταλογίζει στη σύγχρονη

του ψαλτική τέχνη βαρβαρικές και τουρκικές επιρροές, τις οποίες οφείλει να αποβάλλει. Δεν συμφωνεί με τα εκτενή μουσικά κείμενα και υποστηρίζει την επανασύνθεση ή την εκ νέου επεξεργασία παλαιότερων μελωδιών με σκοπό να εξυπηρετείται το κείμενο. Η ιστορική συνέχεια είναι για αυτόν αναγωγή στον αρχαίο κόσμο, παρακάμπτοντας έναν Μεσαίωνα που απομακρύνεται από την ελληνικότητα λόγω προσμίξεων ετερογενών πολιτισμικών στοιχείων. Για το αντίπαλο στρατόπεδο και για τον ίδιο τον Κωνσταντίνο Ψάχο, αντίθετα, εγγύηση της ιστορικής συνέχειας είναι το Βυζάντιο, ως αναπόσπαστος κρίκος της ελληνικής αλυσίδας, που διασώζει και συντηρεί την ουσία του ελληνικού πολιτισμού μέσα από την Ορθοδοξία. Οι πολυφωνικοί νεωτερισμοί, αρνούμενοι την οικεία παράδοση, ισοδυναμούν περίπου με προδοσία. Η Σχολή του Σακελλαρίδη είναι «ευρωπαϊστές» και «δυτικοί», όροι που συγκαλύπτουν μια βαθύτερη μομφή εκκλησιολογικής φύσης.

Δημοτικό τραγούδι και συναυλίες στο εξωτερικό

Συγχρόνως, ο Σακελλαρίδης είναι και ερευνητής της δημοτικής παράδοσης. Έχουμε αναφερές ότι συνέλεξε περίπου 175 δημοτικά τραγούδια από τις περιοχές του Ολύμπου, του Ελικώνα και του Παρνασσού. Με βάση τις πληροφορίες μας, η συλλογή αυτή βρίσκεται στο λαογραφικό αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών και παραμένει ανέκδοτη. Το 1882 εκδίδει τη «Μούσα» (συλλογή δημοτικών τραγουδιών). Το 1898 τον πρώτο «Τურταίο», επίσης συλλογή τραγουδιών, όχι μόνο δημοτικών, και το 1907 τον δεύτερο, ανανεωμένο πλέον με περισσότερα τραγούδια, «Τურταίο». Μέσα σε αυτά τα βιβλία βρίσκονται και τραγούδια-συνθέσεις του ίδιου, που γίνονται διαχρονικές επιτυχίες, όπως για παράδειγμα το «Όλη η δόξα, όλη η χάρη», που εκτελείται σήμερα ως εμβατήριο στις στρατιωτικές παρελάσεις, αλλά και το περίφημο «Έχε γεια καπμένε κόσμε» για τη θεατρική παράσταση του Σπύρου Περεσιάδη «Ο χορός του Ζαλόγγου».

Αξίζει να αναφερθεί πως ταξίδεψε στο εξωτερικό για να δώσει συναυλίες, όπως για παράδειγμα το 1903 που μεταβαίνει με τους γιους του στο Μόναχο. Στις 22 Νοεμβρίου δίνουν μαζί συναυλία στο Ωδείο της πόλης, όπου ο Θεόφραστος διύθυσε τη Φιλαρμονική Ορχήστρα του Μονάχου, η οποία εκτέλεσε δημοτικά τραγούδια εναρμονισμένα από τους τρεις άνδρες.

Από ό,τι δείχνουν τα μέχρι τώρα στοιχεία, το 1907 με 1908 (περίπου δηλαδή 54 χρονών) καλείται για να ηχογραφήσει τραγούδια. Πρόκειται για τα πρώτα ταξίδια-αποστολές που πραγματοποιούν οι ξένες διοικητικές εταιρείες στην Αθήνα, οι οποίες στέλνουν κινητά συνεργεία ηχογραφήσεων. Ο Σακελλαρίδης τραγουδάει δημοτικά και δημοτικοφανή, τα οποία μπορεί κάποιος και κάποια σήμερα να ακούσει στο Εικονικό Μουσείο του Αρχείου Κουνάδη. Τα τραγούδια εκτελούνται συνοδεία πιάνου, το οποίο πιθανώς να παίζει ο Θεόφραστος. Ο Σακελλαρίδης αφήνει την τελευταία του πνοή στις 15 Δεκεμβρίου του 1938, σε ηλικία 85 ετών, στην Αθήνα. Και πίσω του ένα έργο που μένει να ερευνηθεί.

Ο Νίκος Ορδουλίδης είναι μουσικολόγος, επιστημονικός συνεργάτης στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Εκτός άλλων έχει γράψει: «Η διακογραφική καριέρα του Βασίλη Τοπισάνη» (Ιόνος, 2014). «Η εποχή του ρεμπέτικου: το λαϊκό πιάνο» (Πριγκιπέσοι, 2018). Από τις εκδ. Bloomsbury Academic έχει κυκλοφορήσει το «Musical nationalism, despotism and scholarly interventions in Greek popular music» (2021)

ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

ΜΙΑ ΣΕΙΡΑ ΜΕ ΜΥΘΟΥΣ, ΠΑΡΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑΣ